

Agata Adamiecka-Sitek

Zmiana – teraz?
Wywołując to, co nieuniknione

www.polishtheatrejournal.com

Wydawca

Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie

Akademia Teatralna im. Aleksandra Zelwerowicza w Warszawie

Agata Adamiecka-Sitek

Zmiana – teraz? Wywołując to, co nieuniknione

W tym numerze „Polish Theatre Journal” publikujemy wybrane wystąpienia z konferencji „Zmiana – teraz! O czym milczeliśmy w szkołach teatralnych”, zorganizowanej przez Akademię Teatralną w Warszawie w październiku 2019 roku. Konferencja odbyła się dokładnie dwa lata po tym, jak Alyssa Milano ujawniła w sieci swoje doświadczenia z Harveyem Weinsteinem, używając hasztagu #MeToo. Jej wyznanie, które ukazało się w przestrzeni publicznej równoległe z doskonale udokumentowanym artykułem śledczym w „New York Timesie”, uruchomiło wielki ruch społeczny, który wstrząsnął przede wszystkim anglosaskim światem medialnym i filmowym, ale nie pozostał bez wpływu na całą zachodnią kulturę. Organizując konferencję, mieliśmy na uwadze tę rocznicę i towarzyszące jej frustrujące poczucie, że #MeToo nie wywarło dotąd właściwie żadnego konkretnego wpływu na sytuację w Polsce. Ale mieliśmy także bardzo pragmatyczny cel. Z początkiem roku akademickiego 2019/2020 w Akademii Teatralnej weszły w życie nowe rozwiązania instytucjonalne, mające przeciwdziałać dyskryminacji i przemocy w społeczności Akademii: przyjęto Kodeks Etyki i utworzono pierwszą na polskich uczelniach teatralnych funkcję Rzecznika Praw Studenckich. Chcieliśmy opowiedzieć o tych zmianach, dla których impulsem również stał się kryzys i skandal medialny związany z przemocą wobec studentek i studentów, z którym zmagala się nasza uczelnia w poprzednim roku¹. Kryzys ten ujawnił nie tylko konkretną sprawę nadużyć władzy, ale przede wszystkim rzucił światło na systemowe uwarunkowania przemocy na uczelniach teatralnych, o których przecież od dawna wiemy, ale które na co dzień pozostają niewidzialne i dzięki temu nienaruszalne – chronione niczym brudny sekret domu. Tym razem jednak – i tu mimo wszystko można chyba odnotować wpływ wywołanych przez ruch #MeToo zmiany mentalności i społecznego klimatu – władze Akademii uznały, że reakcją powinny być systemowe rozwiązania, przyznając tym samym, że problem szeroko rozumianej przemocy wobec osób studiujących jest problemem uczelni, a realna i konkretna praca na rzecz podmiotowych relacji, szacunku i bezpieczeństwa w procesie kształcenia jest jej zadaniem. Zależało nam więc na tym, żeby

¹ Piotr Jagielski, „Wykładowca nadużywa władzy” – absolwenci piszą do rektora Akademii Teatralnej, „Onet Kultura”, 11 lipca 2018, <https://kultura.onet.pl/wiadomosci/wykladowca-naduzywa-wladzy-absolwenci-pisza-do-rektora-akademii-teatralnej/q4y64vv>, dostęp: 20 grudnia 2019.

w gronie polskich i europejskich szkół teatralnych przyjrzeć się sytuacji na uczelniach i porozmawiać o możliwych rozwiązaniach, zapytać o doświadczenia innych, podzielić się tym, co sprawdziło się w działaniu, zaplanować dalsze prace.

Nie zawiedliśmy się. Konferencja dała nam wiedzę o całym szeregu konkretnych narzędzi i procedur, takich jak coraz popularniejsza w obszarze anglosaskim funkcja koordynatora ds. intymności, który określa ryzyka związane z pracą wkraczającą w intymność, negocjuje wraz z reżyserem i aktorami rozwiązania oraz dba o bezpieczeństwo wszystkich biorących udział w procesie, zasady „Safe Space Working” – „bezpiecznej przestrzeni pracy” przyjęte niedawno w Royal Conservatoire of Scotland czy rozwiązania przeciwdziałające dyskryminacji i marginalizacji na tle etnicznym i społecznym, które w ostatnich latach wdrożyło paryskie Conservatoire National Supérieur d’Art Dramatique, łącznie z ideą „colour-blind casting”. Spotkanie w Warszawie pokazało, jak ważne dla władz i społeczności europejskich uczelni teatralnych są działania przeciwdziałające przemocy i dyskryminacji, jak zdecydowanie rośnie sojusz ludzi zaangażowanych w zmianę.

W Polsce jesteśmy na początku tego procesu. Realne wdrożenie podobnych rozwiązań będzie możliwe jedynie pod warunkiem głębokich i powszechnych zmian świadomości nie tylko wśród wykładowców i wykładowczyń szkół, ale i w całym środowisku teatralnym. Tymczasem wgląd w rzeczywistość polskich uczelni, jaki przyniosła konferencja, pokazał skalę problemu. W wystąpieniu opartym na specjalnie przygotowanej ankiecie wypełnianej w Internecie przez studentów i absolwentów szkół teatralnych, Alina Czyżewska przytaczała wstrząsające przykłady przemocy i poniżenia, których doświadczały osoby studiujące, wykazując, że na polskich uczelniach teatralnych narusza się prawa człowieka, Konstytucję i Kodeks Karny. „To nie są metody. To są artykuły” – konkludowała.

Iwona Kempa, dziekan Wydziału Reżyserii Dramatu krakowskiej Akademii Sztuk Teatralnych, opisała całość systemu polskich teatrów publicznych i szkół teatralnych, w których pracują ci sami artyści, jako przemocowy układ naczyń połączonych. Polskie teatry publiczne, oparte na stałych zespołach aktorskich i szczycące się etosem zespołowości, pozostają zarazem przestrzenią brutalnych, „niemal feudalnych”, jak pisze autorka, relacji podporządkowania i zależności. W teatralnej hierarchii aktorzy i aktorki zajmują najniższe miejsce. Zależni są od dyrektorskich decyzji o obsadzie nowych spektakli, poddani „tresurze ekonomicznej” i podporządkowani niezwykle silnej pozycji reżysera, który pozostaje otoczony kultem artysty-geniusza, co przekłada się zarówno na jego ekonomiczną, jak i symboliczną pozycję. „Aktor, w teatrze poddany i podwładny dyrektora i reżysera, w szkole zdobywa wreszcie władzę nad swoimi studentami – pisze Kempa, wskazując na patologiczny mechanizm transmisji przemocy.

Ten układ ma szczególnie silny wektor związany z płcią, bo władza najczęściej należy do mężczyzn, a seksualność pozostaje jednym z mechanizmów jej brutalnej egzekucji. O tym, czego doświadczają studentki szkół teatralnych, opowiada odczytany w czasie konferencji dramat Michała Telegi *Aktorki, czyli przepraszam, że dotykam*, który powstał w oparciu o wywiady przeprowadzone przez autora wśród studentek

krakowskiej AST. Od tego dramatu, który publikujemy w bloku tekstów dotyczących krakowskiej uczelni, rozpoczął się w AST proces zmian i ruszyły prace nad stworzeniem systemowych rozwiązań. To przykład tego, jak teatr sięga po własne narzędzia artystyczne, by uruchamiać i wzmacniać emancypacyjne procesy, coraz otwarciej zmagając się z własną hierarchiczną strukturą w jej ekonomicznym, genderowym, klasowym czy etnicznym wymiarze. Przybiera na sile dyskusja nad zmianą modelu pracy i produkcji, związanym z emancypacją aktorów, upodmiotowieniem zespołu teatralnego i rewizją relacji władzy. Dzieje się tak również w Polsce, a naszym wspólnym zadaniem jest sprawić, by proces ten nie pozostał sezonową modą, a przede wszystkim, by wykroczył poza poziom debaty, zmieniając się w codzienną praktykę teatrów i szkół teatralnych.

„System się chwieje” – mówiła na warszawskiej konferencji Iwona Kempa. „Epoka tchórzy kończy się” – deklarowała w zakończeniu swojego wystąpienia reżyserka Jagoda Szalc, przedstawiając własną praktykę podmiotowej pracy na planie filmowym. Konferencja była świadomym krokiem na tej drodze. Organizując ją, nie mogliśmy jednak wiedzieć, że stanie się także pierwszym z cyklu ważnych wydarzeń, które tej jesieni przetoczą się przez Polskę, uruchamiając, jak należy się spodziewać, spóźnioną, ale konkretną reakcję na ruch #MeToo. 6 listopada 2019 roku wybuchł najpoważniejszy jak dotąd w historii polskiego teatru skandal związany z molestowaniem seksualnym i nadużyciami władzy. 16 kobiet, aktorek i pracownic krakowskiego Teatru Bagatela, oskarżyło dyrektora Henryka Jacka Schoena o wieloletnie nadużycia i zwróciło się do władz miasta o pomoc w tej sprawie. W zamierzeniu kobiet nie miała to być sprawa publiczna, liczyły na pomoc władz, które są organizatorem teatru, i usunięcie dyrektora ze stanowiska. Ratusz nie uszanował prośby poszkodowanych o dyskrecję, ich nazwiska zostały już na samym początku procedury wyjaśniającej wyjawione oskarżanemu dyrektorowi, a ten rozpoczął działania zastraszające. Kiedy kobiety zdecydowały się opowiedzieć o sytuacji publicznie, ich głos spotkał się z bezprecedensową dotąd reakcją środowiska artystycznego. Powstały publiczne listy poparcia podpisywane przez tysiące ludzi teatru i sztuki, oświadczenia wsparcia publikowały kolejne teatry, organizowano spotkania i konferencje prasowe oraz akcje solidarnościowe w mediach społecznościowych. Sprawa trafiła na pierwsze strony gazet i do głównych wydań serwisów informacyjnych. Presja społeczna i medialna sprawiły, że dyrektor, który wszystkiemu zaprzeczył i próbował bagatelizować sprawę, został wreszcie odseparowany od ofiar i zmuszony do odsunięcia się od pracy na czas śledztwa. Po raz pierwszy w historii polskiego teatru sprawie dotyczącej molestowania seksualnego nadano taką rangę, rozpoznając w niej fundamentalny problem społeczny i systemowy problem teatru w Polsce. W ten sposób przełamano narrację, dotąd niestety silnie w Polsce obecną, za pomocą której dyskredytowano osoby doświadczające przemocy i bagatelizowano znaczenie ruchu #Metoo. Należy się spodziewać, że sprawa kobiet z Teatru Bagatela nie będzie ostatnią tego typu. W polskim teatrze to raczej dzień powszedni niż sytuacja wyjątkowa, o czym głośno mówiono w czasie akcji solidarnościowych.

Pod koniec listopada 2019 pojawiła z kolei się petycja grupy studentów łódzkiej Szkoły Filmowej do władz uczelni, której autorzy domagali się

odwołania planowanego w szkole spotkania z Romanem Polańskim ze względu na znane z przeszłości i ciągle pojawiające się nowe oskarżenia reżysera o przestępstwa seksualne. Polański jest wybitnym absolwentem łódzkiej szkoły, symbolem światowego sukcesu i artystycznego mistrzostwa. Władze szkoły uznały, że ten status w pełni legitymizuje obecność twórcy w przestrzeni uczelni, niezależnie od wszystkich kontrowersji. W odpowiedzi na petycję rektor Mariusz Grzegorzek podkreślał, że „Ludzkie życie jest skomplikowanym, pulsującym zjawiskiem, które wymaga uważności i szacunku. My artyści powinniśmy to rozumieć szczególnie. Nie do nas należy wydawanie wyroków w sprawach tak niejednoznacznych i skomplikowanych jak zarzuty ciężące na Romanie Polańskim”². Spotkanie w końcu odwołano decyzją samego reżysera.

Dla protestujących studentów ważniejszy był jednak inny punkt widzenia, który koncentruje się nie na skomplikowanym i pozostającym – jak można rozumieć słowa rektora – poza moralną oceną zwykłych śmiertelników doświadczeniu wielkiego artysty, ale na uczuciach ofiar przemocy. I nie chodzi tu jedynie o domniemane ofiary „Mistrza”, ale o wszystkich członków społeczności szkoły, którzy doświadczyli przemocy seksualnej, jakże często ze strony tych, których chroni szczególnie status władzy i prestiżu:

Nie do nas należy osądzanie, czy te oskarżenia są prawdziwe, czy nie. Jednocześnie uważamy, że powaga tych oskarżeń oraz ich ilość sprawiają, że spotkanie z panem Polańskim na terenie Szkoły byłoby lekceważące wobec wszystkich osób, które doświadczyły przemocowych zachowań seksualnych. Takie osoby są również wśród nas, są częścią społeczności naszej Szkoły³.

To znamienita zmiana perspektywy i zmiana języka, które pozwalają wierzyć, że w naszym społeczeństwie dokonują się istotne przekształcenia. Czy nadszedł już czas na polski „Dzień działania” – akcję analogiczną do tej, jaką bezpośrednio po rewelacjach Alyssy Milano zainicjowała Vicky Featherstone, dyrektorka artystyczna Royal Court Theatre w Londynie? 17 października 2017 roku Featherstone opublikowała na stronie internetowej teatru wezwanie:

Po zesłotygodniowych doniesieniach dotyczących Harveya Weinsteina nadszedł czas, aby stawić czoła nadużyciom władzy, które w naszej branży mają miejsce od lat. [...]

Royal Court istnieje po to, aby opowiadać historie, które bez niego nigdy nie zostałyby opowiedziane. Dlatego stworzyliśmy forum internetowe, na którym możesz bezpiecznie i – jeśli taka będzie twoja decyzja – anonimowo opowiedzieć nam swoje historie. Niezależnie, czy uważasz, że to, co masz do powiedzenia, jest poważne, czy też nie, jeśli ktoś sprawujący nad tobą władzę sprawił, że poczułeś się lub poczułaś zagrożona nadużyciem seksualnym lub po prostu poczułaś

² Mariusz Grzegorzek, *Oświadczenie Rektora ws. wizyty Romana Polańskiego*, „Szkoła Filmowa w Łodzi”, 27 listopada 2019, <https://www.filmschool.lodz.pl/news/1585,oswiadczenie-rektora-ws-wizyty-romana-polanskiego.html>, dostęp: 20 grudnia 2019.

³ *Apel o odwołanie organizowanego w Szkole spotkania z Romanem Polańskim*, „petycjeonline.com”, 26 listopada 2019, https://www.petycjeonline.com/apel_o_odwoanie_organizowanego_w_szkole_spotkania_z_romanem_polaskim, dostęp: 20 grudnia 2019.

się niekomfortowo, odważ się i powiedz nam, co się stało. Zajmiemy się twoją historią⁴.

W wyniku tej akcji, o której na konferencji szerzej mówiła Hilary Jones z Royal Conservatoire of Scotland, ujawniono 150 świadectw napaści seksualnych, co doprowadziło do spektakularnego upadku ważnych postaci w brytyjskim świecie teatru – Maxa Staforda-Clarca i Kevina Spaceya – a także do głębokich zmian w funkcjonowaniu teatrów⁵. W Polsce „Dzień działania” wciąż przed nami. Zanim go ogłosimy, musimy poczuć siłę i solidarność, która da nam odwagę, by działać. Potrzebujemy sojuszy i determinacji, potrzebujemy sztafety osób gotowych do długofalowego zaangażowania. Już wiemy jednak, że to możliwe. Więcej: nieuniknione.

Bibliografia

- Apel o odwołanie organizowanego w Szkole spotkania z Romanem Polańskim*, „petycjeonline.com”, 26 listopada 2019, https://www.petycjeonline.com/apel_o_odwoanie_organizowanego_w_szkole_spotkania_z_romanem_polaskim, dostęp: 20 grudnia 2019.
- Artistic Director Vicky Featherstone Programs a Day of Action in Response to the Weinstein Revelations*, 17 października 2017, <https://royalcourttheatre.com/artistic-director-vicky-featherstone-programs-day-action-response-weinstein-revelations/>, dostęp: 20 grudnia 2019.
- Grzegorzek, Mariusz, *Oświadczenie Rektora ws. wizyty Romana Polańskiego*, „Szkola Filmowa w Łodzi”, 27 listopada 2019, <https://www.filmschool.lodz.pl/news/1585,oswiadczenie-rektora-ws-wizyty-romana-polanskiego.html>, dostęp: 20 grudnia 2019.
- Jagielski, Piotr, *„Wykładowca nadużywa władzy” – absolwenci piszą do rektora Akademii Teatralnej*, „Onet Kultura”, 11 lipca 2018, <https://kultura.onet.pl/wiadomosci/wykladowca-naduzywa-wladzy-absolwenci-pisza-do-rektora-akademii-teatralnej/q4y64vv>, dostęp: 20 grudnia 2019.

⁴ *Artistic Director Vicky Featherstone Programs a Day of Action in Response to the Weinstein Revelations*, 17 października 2017, <https://royalcourttheatre.com/artistic-director-vicky-featherstone-programs-day-action-response-weinstein-revelations/>, dostęp: 20 grudnia 2019.

⁵ Por. procedury wprowadzone w samym Royal Court Theatre: <https://royalcourttheatre.com/code-of-behaviour/>, dostęp: 20 grudnia 2019.

ABSTRAKT

Agata Adameicka-Sitek

Zmiana – teraz? Wywołując to, co nieuniknione

Tekst przedstawia profil numeru PTJ poświęconego problemom szkolnictwa teatralnego w Polsce i Europie w kontekście dyskusji nad zmianą modelu pracy i produkcji, związaną z emancypacją aktorów, upodmiotowieniem zespołu teatralnego i rewizją relacji władzy. Teatr zmaga się więc z własną hierarchiczną strukturą, uwzględniając jej ekonomiczny, genderowy, klasowy czy etniczny wymiar. Szczególnym kontekstem tego procesu pozostaje teatralna odsłona ruchu #MeToo, która postawiła pytania o przemoc seksualną, także tą związaną z modelem mistrza – genialnego artysty, którego nieograniczona wolność traktowana była jako najwyższa wartość procesu twórczego. Szeroko komentowane przykłady przemocowych zachowań z ostatnich tygodni 2019 roku tym mocniej zaznaczają potrzebę szerokich zmian i powszechnej edukacji z zakresu przeciwdziałania molestowaniom seksualnym, mobbingowi, agresji i wykluczeniom.